

Het onderhoud van de Domkerk: planning, regelingen en uitdagingen. De optiek van een kerkbestuurder

Theo Kralt *

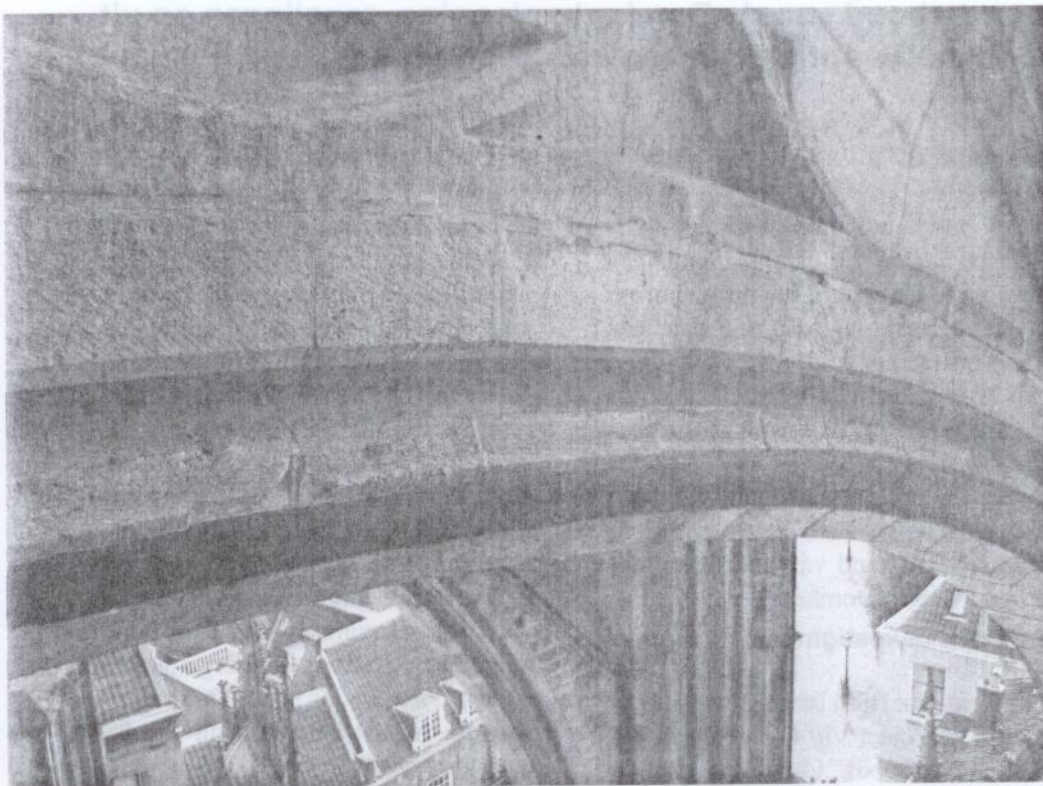
Over de bouwkundige en geschiedkundige aspecten van de ruim 750 jaar oude gotische Dom te Utrecht bestaat een enorme hoeveelheid literatuur, die nog van jaar tot jaar wordt aangevuld. Mij is gevraagd om als voorzitter van het college van kerkrentmeesters (CvK) van de protestantse gemeente Utrecht (PGU) en portefeuillehouder rijksmonumentale binnenstadskerken van de PGU een bijdrage te leveren over de stand van zaken van het onderhoud van de Domkerk.

Restauratie, bekostiging en duurzame herbenutting

In 1988 werd het ruim twintig jaar durende restauratieproject *Vijf kerken herleven, 1968-1988* voltooid. Op basis van de beschikking van de minister van CRM, destijds mevrouw dr. Marga Klompé, werd aan het college van kerkvoogden van de Nederlands hervormde gemeente te Utrecht een subsidie toegekend van f 16.300.000,= met een jaarlijks te werken bedrag van f 1.000.000,=. Duidelijk was dat van meet af aan op een langdurige restauratieperiode werd gerekend, die uiteindelijk ruim twee jaar zou uitlopen. Goedgekeurd werd een restauratieplan voor de Domkerk, de Janskerk, de Buurkerk, de Jacobikerk en de Nicolaïkerk van ir. T. van Hoogevest. In de voorafgaande periode was de Domkerk geres-taureerd tussen 1921 en 1938. Deze restauratie werd echter niet voltooid vanwege de crisisjaren. Waren de restauratiekosten in 1960 nog geschat op f 4.350.000,=, in 1988 bleek in totaal f 83.000.000,= voor

de restauraties van de vijf rijksmonumentale binnenstadskerken te zijn uitgegeven. De inflatie in acht genomen, zou voor de f nu een €-teken moeten worden geplaatst. De financiering werd gevonden in de regelingen voor de subsidiëring van restauraties zoals die destijds golden. De belangrijkste dragers waren de rijksoverheid, de provincie Utrecht, de gemeente Utrecht en de hervormde gemeente Utrecht. Deze laatste nam tevens de niet onder de subsidieregeling vallende zaken voor haar rekening, zoals geluidinstallaties, meubilair, toiletten en dergelijke. Hier-voor werden onder andere bijdragen ontvangen van het bij het begin van de restauratie gevormde fonds *Vijf kerken herleven* en van het Prins Bernhard Cultuurfonds. De uitvoering van de restauratieplannen werd bouwkundig en kunsthistorisch uitvoerig gedocumenteerd in jaarverslagen en bulletins, waarin niet alleen restauratiewerkzaamheden werden toegelicht, maar ook de historische onderbouwing van restauratiekeuzes. Voor de Domkerk, de Janskerk, de Jacobikerk en de Nicolaïkerk werd een voortgezet kerke-lijk gebruik voorzien in combinatie met een open culturele en pluriforme benutting van deze kerken. De Buurkerk werd zeer langdurig verhuurd aan de gemeente Utrecht, die deze kerk ter beschikking stelde aan het Nationaal Museum Van Speelklok tot Pierement. Het schip van deze kerk is volledig in tact gebleven, kan ook als kerk nog steeds benut worden en is deels beschikbaar voor de PGU.

* Drs. T.P.G. Kralt is voorzitter van het college van kerkrentmeesters Protestantse Gemeente Utrecht en portefeuillehouder (rijks)monumenten.

Aantasting tufsteen in de luchtboog. Foto: Van Hoogevest Architecten bv.

Planning onderhoud en financiële grondslag

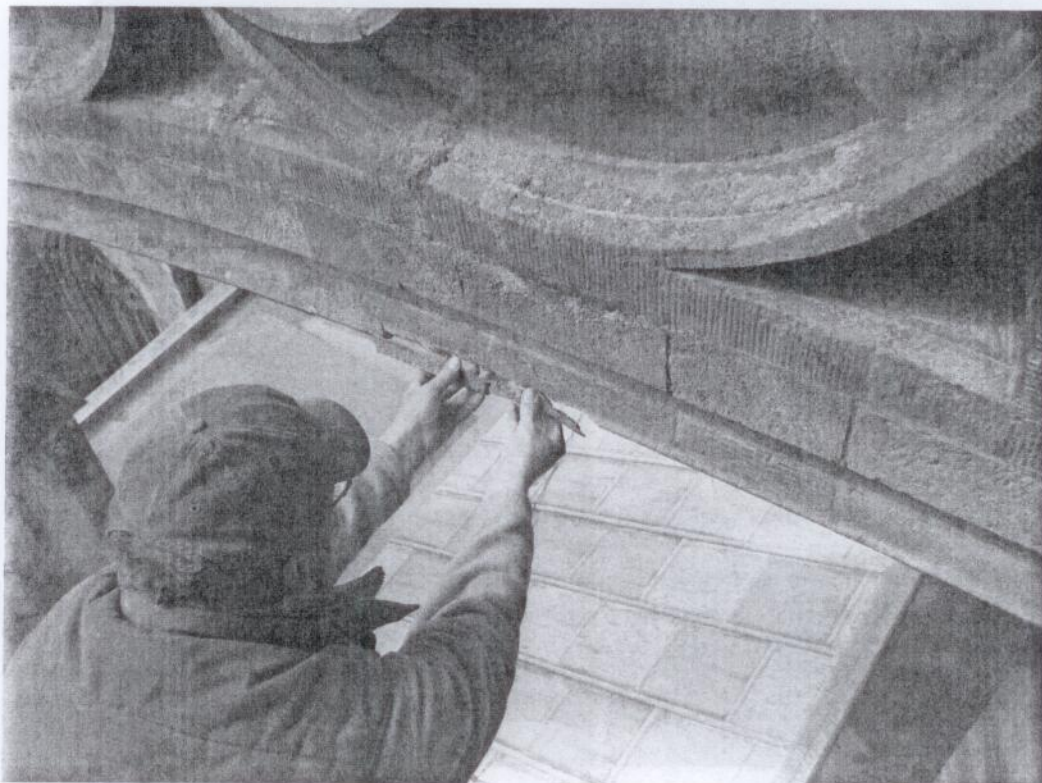
Het restauratieplan 1968 was aangevangen met het herstel van de Nicolai- en de Jacobikerkerk, die er het slechtst aan toe waren. Daarna waren de Janskerk en de Buurkerk met zijn nieuwe museale bestemming aan de beurt en tot slot de Domkerk met zijn imposante natuursteenarchitectuur. Na de restauraties waren alle betrokkenen het erover eens dat alleen door regelmatig onderhoud te plegen de nu in uitstekende technische staat van onderhoud verkerende kerkgebouwen bewaard zouden kunnen blijven. Onderhouden is beter dan restaureren. Ten eerste omdat dit kostenbesparend is, ten tweede omdat het ons monumentale erfgoed een betere bescherming biedt. Voor vier van de vijf hier besproken

Utrechtse kerken, waaronder de Domkerk, is in 1990 een overeenkomst gesloten die het onderhoud op de lange termijn moet garanderen en daarmee de basis vormt voor het huidige gebruik. Hierin hebben de gemeente Utrecht, de provincie Utrecht en de protestantse gemeente Utrecht (hervormde gemeente Utrecht) zich verbonden. Deze overeenkomst uit 1990 heeft een looptijd van dertig jaar, wordt elke tien jaar geëvalueerd en geactualiseerd en is gericht op verlenging na deze periode. Thans zijn wij in de periode 2000-2009.

In het kader van deze overeenkomst is een Kapitaal groot onderhoud rijksmonumentale binnenstadskerken gevormd. De opbrengst daaruit wordt gebruikt om dat deel dat niet voor subsidiëring door de

BROM (Besluit rijksregeling onderhoud monumenten) in aanmerking komt voor zijn rekening te nemen. Op dit moment is de stand van dit kapitaal € 3.170.949,=. Een derde van dit kapitaal werd gefourneerd vanuit de PGU en zijn rechtsvoorgangers. Het overige deel heeft de PGU in vruchtgebruik. In 1988 werd door ir. T. van Hoogevest berekend dat voor het jaarlijks onderhoud voor de vier overblijvende binnenstadskerken f 440.000,= nodig zou zijn en gereserveerd moest worden voor dit doel, een schatting die anno 2007 uitermate nauwkeurig zou blijken te zijn. Volgens het bestuurlijk vastgestelde tienjaren-onderhoudsplan 2000-2009 bedragen de jaarlijkse lasten van groot onderhoud gemiddeld € 233.000,=. Hiervan is € 122.000,= subsidiabel onderhoud met een BROM-subsidie van € 61.000,=

(oftewel 50% hiervan). Voor de Domkerk bedraagt het totale jaarlijkse onderhoud € 89.189,=, waarvan niet subsidiabel € 44.998,= en subsidiabel € 44.191,=. Dat betekent dat over de hele looptijd 2000-2009 € 891.890,= aan groot onderhoud voor de Domkerk is begroot, waarvan niet subsidiabel € 449.980,= en goedgekeurd en nog goed te keuren subsidiabel € 442.717,=. Voor de kerkrentmeesters is het zaak dit onderhoud goed over de gehele periode te plannen. Voor een aantal zaken geldt dat deze onverwacht komen. Binnen de planning moet dan ook rekening worden gehouden met risico's en onvoorziene schades aan het gebouw, zoals activiteiten van ongewenste insecten en tegenvallers, zoals de kosten voor een gebruiksvergunning in het kader van de brandveiligheid. Elke tien jaar maakt het

Afbrokkelende tufsteen in de luchtboog zuidgevel. Foto: Van Hoogevest Architecten bv.

bureau Van Hoogevest Architecten een *Prognose groot onderhoud* die jaarlijks van prioriteiten per kerk wordt voorzien. De opdracht tot het uitvoeren van werken wordt gegeven door het CvK van de PGU. Halfjaarlijks vindt over de voortgang van de onderhoudswerkzaamheden een zogenoemd technisch overleg plaats. Daarin wordt besproken welke activiteiten in welke volgorde moeten worden uitgevoerd, de wijze van uitvoering en de afstemming met andere activiteiten en de gebruiker(s). In dit kader moet ook het subsidiëntenoverleg met de gemeente Utrecht genoemd worden. In dit overleg wordt bestuurlijke afstemming gepleegd met de afdeling monumenten van de gemeente Utrecht en andere belanghebbenden. Het gaat dan over het gebruik van de kerken en over welke nieuwe mogelijkheden en ontwikkelingen zich voordoen. Ook worden de begrotingen besproken en er wordt verantwoording over de bestedingen afgelegd middels tevoren opgestelde rapportages. Van de zijde van het CvK van de PGU zijn hierbij aanwezig de portefeuillehouders monumenten en gebouwen - ondergetekende en de heer Bontan - de directie van het Stedelijk Dienstencentrum en degenen die met de uitvoering en het toezicht op het onderhoud belast zijn.

Rapportages over het onderhoud

Van Hoogevest Architecten rapporteert jaarlijks over de stand van zaken van het onderhoud. De voorbereiding hiervan wordt gedaan door de heer H.J. Fijnenberg, projectleider van Van Hoogevest in het bureau Achter de Dom, die twee dagen per week werkt aan en voor het onderhoud van de Utrechtse binnenstadskerken. Ook de Monumentenwacht voert jaarlijks inspecties uit. Dringende zaken kunnen naar voren worden gehaald. Voor de Domkerk zijn in de laatste jaren de belangrijkste onderdelen: de balkkoppelen aan de westzijde van de kerk, het

vervangen van de kunststof binnenbekleding van de goten, het herstellen van het voegwerk tussen de natuursteenblokken van het buitenwerk en de ramen, herstel en onderhoud van glas-in-loodramen, het nazien van de leien en de daken en vooral het natuursteenwerk van de Domkerk op de daken en het schilderen van brugstaven. Oudere tufstenen ornamenten, vooral die uit latere restauratieperioden, moeten worden vervangen. Het nieuwe natuursteenwerk is gemaakt uit nieuwe, sterkere tufsteen en uit twee nieuwe natuursteensoorten: de Italiaanse peperino-duro en de Franse volvic, die qua structuur en kleur goed aansluiten bij het bestaande werk, maar ook tegelijkertijd zijn te herkennen als nieuw. Het omvangrijke unieke natuursteenwerk van de Domkerk zal altijd veel aandacht blijven vragen. Tevens werd onderhoud uitgevoerd voor brandblussers, bliksembeveiliging, goten, vogelwering, liftinstallatie en kleiner intern onderhoud. In de laatste rapportage staat te lezen dat het onderhoud van de kerken van de PGU en de Domkerk zonder meer uitstekend is te noemen en dat de doelstelling van een duurzaam goed onderhoud volledig wordt behaald.

Het is zaak dit in de toekomst zo te houden! De doelstelling om de oude kerken *in staat van nieuw* te houden zodat in de toekomst geen fundamentele restauraties meer nodig zijn, blijft onverminderd van kracht.

Onderhoud, financiën en de bestuurlijke aandacht hiervoor

In de periode 2000-2009 wordt voor het jaarlijks onderhoud € 233.000,= gereserveerd. Hiervan is € 89.189,= bestemd voor de Domkerk, waarvan € 44.998,= subsidie is. Op basis van de huidige 50% BROM-bijdrage betekent dit € 22.096,= subsidie per jaar. De door de kerk te betalen jaarlijkse eigen bijdrage bedraagt

€ 67.093,=. Deze kosten worden gefinancierd uit de opbrengst van het hiervoor gereserveerde kapitaal en de interne bijdrage die de PGU in rekening brengt van € 27.000,= per jaar per kerk. Hieruit moeten deels ook de niet-subsidiabele bedragen voor regulier onderhoud en gebruik gefinancierd worden. In de loop van 2003 - 2004 werd duidelijk dat, enerzijds door de oplopende kosten en anderzijds door de inflatie en de dalende gemiddelde rente-opbrengsten, het kapitaal uitgebreid zou moeten worden. Samen met de Stichting Vrienden van de Domkerk, in het bijzonder de heren jhr. dr. P.A.C. Beelaerts van Blokland, beschermheer en drs. A.C. Voogt, voorzitter van het bestuur, hebben

wij in 2004 een succesvol beroep op de gemeente Utrecht gedaan om het gereserveerde vermogen voor het groot onderhoud te versterken. Vanuit de gemeente Utrecht werd in 2005 hiervoor € 250.000,= ter beschikking gesteld. Eenzelfde bedrag werd vanuit de vier betrokken wijkgemeenten, de ondersteunende stichtingen, waaronder de Stichting Vrienden van de Domkerk, en de PGU ter beschikking gesteld. Begin 2005 ontving de ingestelde Commissie Fondsenwerving het vrijwel voltallige college van burgemeester en wethouders en de gemeenteraad van Utrecht hiervoor in de Domkerk voor een werkbezoek en bespreking. In het najaar van 2007 komen de gemeentelijke bestuurders opnieuw op bezoek.

Kraagsteen. Foto: Van Hoogevest Architecten bv.

Bestuurlijke infrastructuur en fondsenwerving

Het is duidelijk dat de hierboven genoemde elementen ook in de toekomst veel bestuurlijke aandacht en tijd zullen blijven vergen. Wat zijn nu de belangrijkste zaken, waarvoor moet worden zorggedragen om de kerken en de Domkerk ook in de toekomst zo goed te kunnen blijven onderhouden en gebruiken als nu? In de eerste plaats moet dan de gebruiker genoemd worden: het Citypastoraat Domkerk, het werk voor de Open Dom en de PGU waarvan de Domkerk deel uitmaakt. Het besturen van de kerk dient stabiel te zijn, over een goede infrastructuur te beschikken in de vorm van gebouwelijke en financiële faciliteiten van het Stedelijk Dienstencentrum (SDC) van de PGU en er moet ruimte zijn om middels vernieuwingen in te kunnen spelen op zich wijzigende externe omstandigheden en veranderingen in het algemeen. Voor de PGU geldt dat de financiën en gebouwen stabiel beheerd en geadministreerd moeten worden, verzekeringen en beleggingen gedaan moeten worden en tijdig gewaarshuwd moet worden bij financiële en gebouwelijke tekorten en andere nieuwe ontwikkelingen zowel positief als die met bedreigende onderdelen. De adjunct-directeur beheer en gebouwen van de PGU, de heer L.J.M. Paulussen RA, speelt hierbij een belangrijke rol. In de Utrechtse situatie kunnen deze omstandigheden zowel voor de Domkerk als de PGU positief beoordeeld worden. Men verricht met enthousiasme dit bestuurlijke werk. Daarnaast is het van groot belang om ook in de toekomst over voldoende toegeruste bestuurders te beschikken, die zich willen inzetten voor de kerk en dit deel ervan. In de afgelopen periode hebben wij initiatieven genomen om nieuwe mensen bij dit onderdeel van het werk van de kerk te betrekken. Middels een werkgroep rijks-

monumentale kerken, de opnieuw opgerichte Commissie Fondsenwerving en de activiteiten hiervan. De werkzaamheden van deze commissies zijn ingebed in de structuur van het CvK van de PGU. Hierbij zijn te noemen de Commissie fondsenwerving rijksmonumentale binnenstadskerken PGU, die op dit moment bestaat uit ondergetekende als voorzitter (waarbij ondergetekende als voorzitter van de beheercommissie tevens de Janskerk vertegenwoordigt), de heer drs. J.H. Zwart vanuit het Citypastoraat Domkerk, de heer A. Witteveen vanuit de Jacobikerk en mr. H. Zuurmond vanuit de Nicolaïkerk. De commissie wordt ondersteund door de directeur SDC, de heer drs. W.S. Klukhuhn. In 2006 is een set van zes kaarten met historische afbeeldingen en geschiedkundige informatie over de rijksmonumentale binnenstadskerken voor het Fonds groot onderhoud uitgegeven. Dit jaar is vanuit de Commissie Fondsenwerving samen met de betrokken wijkgemeenten een commissie gevormd die werkt aan de heruitgave van *Vijf kerken Herleven* in 2008.

Overgang van BROM naar BRIM en toekomst

Samengevat kan gesteld worden dat met alle zorgen die er zijn met betrekking tot het onderhouden van de Utrechtse rijksmonumentale binnenstadskerken er toch ook van een zeer bevredigende situatie gesproken kan worden. De kerken worden goed onderhouden, het lukt uiteindelijk met de financiën en ze kennen zowel een kerkelijk als een waardig open cultureel en maatschappelijk gebruik. Met het oog op de dalende rente-inkomsten en de inflatie is het zaak om goed te waken dat de inkomsten en het vermogen op peil blijven. Dit kan betekenen dat het vermogen in de komende tien jaar verder moet worden aangevuld. Voor het bestrijden

van bepaalde onderhoudskosten en -projecten zijn de acties van de Commissie Fondsenwerving en bestuurlijke aandacht zeker ook hierop gericht. Voor de Domkerk wordt in de komende jaren ook het moderniseren en vervangen van een aantal gebruikersfaciliteiten voorzien. Te denken valt aan de toiletgroepen, de verwarmingsinstallatie, de elektravoorzieningen, luchtverversing en de voorzieningen voor het gebruik van de kerk. De PGU doet mee aan het project *energie voor kerken* voor een doelmatige energie-inkoop en heeft opdracht gegeven aan een deskundig bureau om na te gaan welke mogelijkheden er zijn voor een verbeterd energiebeheer, vanwege de sterk gestegen kosten voor energie een noodzaak. In de periode 2010 - 2019 zullen de verwachte onderhoudskosten van de vier rijksmonumentale binnenstadskerken stijgen van € 233.000,= naar ca. € 312.000,= per jaar. Deze stijging heeft enerzijds te maken met de prijsinflatie en anderzijds met het ouder worden van de kerken waardoor het onderhoud toeneemt. De rijksoverheid heeft aangekondigd ook voor de rijksmonumentale kerken de huidige BROM-regeling te willen vervangen door de BRIM (Besluit rijksregeling instandhouding monumenten) waarbij ook de onderdelen die nu buiten het onderhoud vallen, maar wel bij de instandhouding behoren, in deze nieuwe regeling worden opgenomen. Deze regeling gaat voor de kerken in 2011 in. Die

wijziging is op zichzelf genomen positief. Minder positief is dat deze beleidswijziging betaald lijkt te gaan worden door invoering van een maximum bedrag aan subsidiabel onderhoud. In de voorgestelde regeling wordt een jaarlijks maximaal subsidiebedrag van € 10.800,= per kerk oftewel € 43.200,= voor de vier kerken gehanteerd. Die eigenaren die beschikken over meerdere rijksmonumentale kerken of hierbinnen een heel grote kerk, zoals in Utrecht de Domkerk, worden hierdoor extra getroffen. Voor de PGU houdt dit een stijging in van de eigen bijdragen van € 172.000,= BROM naar € 269.000,= per jaar in het kader van de BRIM. Bij het ongewijzigd voortzetten van de BROM-regeling ook na 2009 zou het subsidiabel bedrag aan groot onderhoud jaarlijks gemiddeld € 164.000,= bedragen met een overheidsbijdrage van 50%, oftewel € 82.000,=. Het is duidelijk dat de PGU met een sluitende begroting van ca. € 3.000.000,= deze stijging niet zal kunnen dragen. Hetzelfde geldt overigens voor de meeste andere rijksmonumentale kerken in ons land. Om deze reden hebben wij hiervoor bestuurlijke aandacht gevraagd bij de Vereniging voor kerkrentmeesterlijk beheer in de PKN (VKB), waarbij de PGU is aangesloten, en in september 2007 een gesprek met op dit gebied deskundige landelijke politieke bestuurders belegd. Over de voortgang hiervan houden wij u op de hoogte. Voor de kerk en voor de Domkerk.